

DARIA DOMARAŃCZYK-CIEŚLAK

Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny

<https://orcid.org/0000-0001-6004-6447>

W LABORATORIUM XIX-WIECZNEGO PSYCHOLOGA¹

Psychologia ma długą przeszłość, ale krótką historię².

Hermann von Ebbinghaus

Wiek XIX jest uznawany za czas bardzo dynamicznych przemian w nauce. Usamodzieliły się bądź powstały nowe dyscypliny, takie jak socjologia, archeologia czy antropologia. Dyscypliną, której przedmiot zainteresowań podzielony był pomiędzy filozofię, medycynę (przede wszystkim psychiatrię) i pedagogikę, była psychologia.

Psychologia naukowa, określana także mianem eksperymentalnej, ma swoje korzenie w Niemczech. Przyjętą powszechnie datą powstania psychologii jako odrębnej nauki jest rok 1879, kiedy to niemiecki filozof i psycholog Wilhelm Wundt (1832–1920) założył na Uniwersytecie w Lipsku pierwsze na świecie laboratorium doświadczalne³. Znaczenie tego wydarzenia doskonale ilustruje wypowiedź współczesnego amerykańskiego psychologa Jamesa

¹ Artykuł został napisany na podstawie książki D. Domarańczyk-Cieślak, *Początki psychologii naukowej na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku w świetle prasy Królestwa Polskiego i Galicji*, Łódź 2020. Publikacja jest drukowaną wersją rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Jarosława Kity na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego.

² R. Gerrig, P.G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Warszawa 2009, s. 8.

³ Historia psychologii odnotowuje, że pierwsze laboratorium psychologiczne powstało w 1875 r. na Uniwersytecie Harvarda, a jego twórcą był Wiliam James. Jednak zdaniem L.T. Benjamina, Jr., miało ono charakter bardziej pokazowy i odtwórczy niż badawczy i odkrywczy. Dlatego uznaje się, że pierwsze amerykańskie laboratorium psychologiczne zostało założone w 1883 r. przez G. Stanleya Halla na Uniwersytecie Johnsa Hopkina.

Capshew: „Trwałym motywem w historii współczesnej psychologii nie jest ani osoba, ani wydarzenie, lecz miejsce – laboratorium eksperymentalne”⁴.

Ryc. 1. Wilhelm Wundt (trzeci z lewej) ze współpracownikami w laboratorium psychologicznym w Lipsku

Źródło: <http://www.cyberus.ca/~pballan/PsyExperts.htm> (dostęp: 31.12.2020)

W artykule Teresy Rzepey dotyczącym laboratorium W. Wundta zamieszczone zostały niepublikowane wcześniej listy Władysława Witwickiego⁵ do Kazimierza Twardowskiego⁶. Opisano w nich pracownię doświadczalną wiedzianą okiem polskiego naukowca. Wyjątkowo emocjonalnie nacechowana relacja została opatrzona datą 27 kwietnia 1902 r. Oto jej treść:

Byłem wczoraj na wstępnym, pierwszym posiedzeniu w laboratorium Wundta. Jest tak 13 prac w toku, a około 30 kilku ludzi bierze w nich udział. Tematy z optyki i akustyki przeważnie. Każdą pracę prowadzi jeden, a kilku pomaga jako media i tym podobne osoby. Otóż ja będę należał do dwóch takich robót. Jedną prowadzi Dr Wirth i chodzi mu o ilościowe określenie kontrastów następczych przy wrażeniach wzrokowych, jeśli dobrze pamiętam drugą p. Gent, Niemiec, który bada zmianę ciśnienia w tętnicach pod wpływem uczuć, za

⁴ L.T. Benjamin, Jr, *Historia współczesnej psychologii*, Warszawa 2013, s. 17.

⁵ Władysław Witwicki (1878–1948) – polski psycholog, filozof, tłumacz, uczeń Kazimierza Twardowskiego, uznawany za autora pierwszego pełnego polskiego podręcznika do psychologii.

⁶ Kazimierz Twardowski (1866–1938) – polski psycholog, filozof, twórca filozoficzno-psychologicznej szkoły lwowskiej, jeden z założycieli Polskiego Towarzystwa Filozoficznego oraz inicjator czasopisma „Ruch Filozoficzny”.

pomocą pletysmografu⁷. Pierwsza praca jest już na ukończeniu i koło Zielonych Świąt zacznie Dr Wirth z tymi samymi współpracownikami robić drugą podobną, a mianowicie badania kontrastów barw i porównywanie barw po sprowadzeniu ich do jednej jasności. Do tej będę zatem także należał. Bardzo się z tego cieszę, bo w tym kierunku skorzystam b[ardzo] wiele, a przy tym będę zaglądał do innych prac i z nimi się także zapoznam [...]. Widziałem wczoraj pletysmograf, uważałem jego proste urządzenie i bardzom się zapalił do robienia takich rzeczy tanim kosztem we Lwowie. Tu u Wundta odrysowuję to. Nie wszystkie instrumenty i co potrafię, to będę robił po powrocie do Lwowa. Mój szwagier jest mechanik (Leon Popławski), we Lwowie jest fabryka „Perkun” i mechanicy na uniwersytecie i technice. Te rzeczy dadzą się robić z pewnością – Gdyby tak do Lwowa kiedyś Japończycy i Włosi przyjeżdżali do laboratorium, jak do Lipska jadą⁸.

Ciekawe samoobserwacje W. Witwickiego przynosi natomiast jego list do K. Twardowskiego z 9 maja 1902 r.:

[...] W laboratorium siedzę często i biorę udział w pracach. Przy pletysmografie siedziałem dwa razy, ale krzywa mojego pulsu jest dotychczas za niska dla eksperymentującego. Drgnienia są bardzo częste, ale tak słabe, jak się rzadko zdarza. Ma to świadczyć o tym, że ustawicznie jestem pod wpływem jakiś uczuć, które tu nazywają *Spannungsgefühle* (znowu Wundt). Nikt się nie bawi tu w analizę psychologiczną tego *Spannung*. Przyjmują to za jednolity objaw i koniec. Powiedział mi eksperymentator, że jeśli się nie potrafię uspokoić tak, żebym miał puls równie wysoki jak inni, to znaczy normalny, doświadczzeń ze mną nie będzie robił. Całym moim dążeniem zatem jest na razie być spokojnym⁹.

Kolejny opis lipskiej pracowni znajduje się pod datą 14 czerwca 1902 r.:

[...] Co się zajęć w laboratorium tyczy, to najpierw słucham wykładu asystenta Wirtha, który usiłuje na nim objaśnić kwestie eksperymentalnej psychologii, omawiać zastosowanie aparatów będących w instytucie do rozwiązywania tych kwestii i demonstrować ich używanie. Robi to jednak w sposób tak niezręczny, że go prawie zawsze nikt nie rozumie. Radzę sobie na to w ten sposób, że oglądam potem aparaty sam i o wyjaśnienie ich budowy i zastosowania pytam tych, co z ich pomocą pracowali lub pracują sami [...]. Aparatów wszystkich nie obrysowuję, jak to zrazu myślałem robić, bo widzę że w nich nie o indywidualną tę lub inną formę zewnętrzną chodzi, a o zasadę ich

⁷ Pletyzmograf – narzędzie służące do określania zmian objętości części ciała, wykorzystuje się go m.in. do określenia objętości płuc.

⁸ T. Rzepa, *O psychologii Wilhelma Wundta i eksperymentach prowadzonych w lipskim laboratorium*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Psyche” 1998, nr 235, s. 11–12.

⁹ *Ibidem*, s. 13.

budowy. A zasada budowy aparatu wpływa sama z kwestii, którą się chce badać. Co do robienia ich na własną rękę, to myślę dalej, że wiele z nich można by istotnie skonstruować we Lwowie. Samemu, z niewielkim nakładem pieniędzy. Byleby prąd elektryczny mieć do rozporządzenia i trochę pieniędzy na rzeczy, których samemu zrobić niepodobna, np.: metalowe konstrukcje, transmisje, zegary, itp., a przy tym dużo czasu i miejsca [podkr. W.W.] nieco, to by można wiele prac eksperymentalnych wykonywać we Lwowie na miejscu. I przy tych robotach eksperymentalnych uważam, że mi brak podstaw fizjologicznych dla psychologii i że mam niedostateczne, a przynajmniej niezupełne, przygotowanie fizyczne¹⁰.

Inaczej natomiast wspominał W. Wundta i lipskie laboratorium jego amerykański uczeń James Cattell¹¹. Według jego relacji „ojciec psychologii naukowej” nie przebywał w swojej pracowni dłużej niż pięć do dziesięciu minut dziennie. Ponadto:

Jego metody nie były dość oryginalne. Przychodził do laboratorium z plikiem kartek, na których rozpisywał zadania eksperymentalne i rozdzielał je wśród swoich asystentów, nie troszcząc się zupełnie o ich zainteresowania. Później sprawdzał wyniki i podejmował decyzje, które z nich opublikuje w swoim czasopiśmie¹².

W lipskim laboratorium rozpoczęto badania m.in. nad szybkością reakcji psychicznych, spostrzeżeniami, uwagą, pamięcią i wzruszeniami. Zdaniem Michaiła G. Jaroszewskiego zakres tematyczny prowadzonych w nim badań na początku wyznaczony został przez:

[...] trzy główne kierunki badawcze, na których skrzyżowaniu pojawiła się psychologia eksperymentalna: a) badanie wrażeń i spostrzeżeń (pochodne od fizjologii narządów zmysłowych), b) psychofizyka, c) badanie czasów reakcji. Później dołączone zostały jeszcze dwa zagadnienia: asocjacje i uczucia¹³.

Na gruncie europejskim następna pracownia psychologiczna została założona w 1881 r. w Getyndze i miała być nawet lepiej wyposażona niż ta prowadzona przez W. Wundta. W Paryżu tego typu placówka powstała najpierw w 1889 r. na Sorbonie, a następnie w Collège de France. Z kolei

¹⁰ *Ibidem*, s. 14–15.

¹¹ James Catell (1860–1944) – amerykański psycholog, asystent w laboratorium Wilhelma Wundta, redaktor takich czasopism jak „Science” czy „Psychological Review”.

¹² M.G. Jaroszewski, *Historia myśli psychologicznej*, t. 2, Warszawa 1987, s. 57.

¹³ *Ibidem*.

Ryc. 2. Wilhelm Wundt (siedzi na krześle) w lipskim laboratorium

Źródło: domena publiczna, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wundt-research-group.jpg> (dostęp: 31.12.2020)

w Berlinie laboratorium oficjalnie rozpoczęło swoją działalność w 1894 r., jednak już od ośmiu lat przeprowadzano w nim ćwiczenia eksperymentalne. Pracownia w Genewie działała w 1893 r. i w tym samym czasie powstała także placówka w Bonn. W Imperium Rosyjskim w 1885 r. w Klinice Chorób Nerwowych w Kazaniu prowadzono doświadczenia psychologiczne, a profesjonalną pracownię otworzono w Petersburgu. W Wiedniu w 1895 r. rozpoczęto ćwiczenia eksperymentalne, ale wobec wprowadzonego przez władze zakazu zaprzestano ich i prace wznowiono w Pradze, będącej w granicach monarchii Habsburgów. W następnym roku założono pracownię w Rennes, zaś w 1899 r. kolejne: w Zurychu i Würzburgu. W 1901 r. taka placówka powstała w Cambridge. Natomiast na ziemiach polskich pierwsza pracownia psychologiczna zaczęła działać na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1903 r. dzięki staraniom Władysława Heinricha¹⁴, zaś dwa lata później we Lwowie powstała druga taka pracownia, działająca pod kierunkiem K. Twardowskiego¹⁵.

¹⁴ Władysław Heinrich (1869–1957) – polski filozof, psycholog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, redaktor naczelny „Kwartalnika Filozoficznego”.

¹⁵ W. Szewczuk, *Wielki spór o psychikę*, Warszawa 1972, s. 137–138.

Pierwsze prywatne laboratorium psychologiczne na ziemiach polskich założył w Wiśle Julian Ochorowicz¹⁶, nazywany „ojcem polskiej psychologii”. Samo miasteczko leżące w Beskidzie Śląskim zostało określone przez badaczkę Paulinę Sołowianiuk w książce *Jasnowidz w salonie, czyli spirytyzm i paranormalność w Polsce międzywojennej* jako nieformalne „zagłębienie rodzimej psychologii”¹⁷.

Ryc. 3. „Ochorowiczówka” – widok współczesny, dziś siedziba Muzeum Magicznego Realizmu w Wiśle, fot. własna, sierpień 2020 r.

¹⁶ Julian Ochorowicz (1850–1917) – polski filozof, psycholog, wynalazca, zajmował się hipnozą i zjawiskami mediumicznymi. Do jego najważniejszych dzieł należą: *Jak należy badać duszę? Czyli o metodzie badań psychologicznych* (1869); *Z dziennika psychologa* oraz *Zjawiska mediumiczne* (1913).

¹⁷ P. Sołowianiuk, *Jasnowidz w salonie, czyli spirytyzm i paranormalność w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2014, s. 17.

Ryc. 4. Kamień z tablicą Juliana Ochorowicza przed „Ochorowiczówką”, fot. własna, sierpień 2020 r.

Do zakupionej przez Juliana Ochorowicza willi nazywanej „Ochorowiczówką” zapraszani byli m.in. Maria Konopnicka, Bolesław Prus (występujący w *Lalce* Ochocki był wzorowany właśnie na J. Ochorowiczu), Henryk Sienkiewicz oraz Władysław Reymont. Swoją nietuzinkową postacią i badaniami (kontynuował prace z psychologii doświadczalnej w swoim prywatnym laboratorium oraz przeprowadzał seanse spirytystyczne) sprawił, że z niewielkiej górskiej miejscowości Wisła stała się kurortem uzdrowiskowym. W latach 1908–1909 J. Ochorowicz gościł w swoim laboratorium Stanisławę Tomczykową – medium, którą poddawał hipnozie. W czasie seansów pokazywano lewitujące przedmioty oraz udowodniano, że medium potrafi zatrzymać wzrokiem np. zegar. Licznie przybywający uczestnicy praktyk hipnotycznych i mediumicznych wzbudzali u mieszkańców miasteczka niepokój i strach. Coraz częstsze nieprzychylnie opinie sąsiadów oraz chęć powrotu do ośrodka wymiany myśli naukowej sprawiły, że w 1912 r. Ochorowicz postanowił przeprowadzić się do Warszawy¹⁸.

¹⁸ *Ibidem*.

Ryc. 5. J. Ochrowicz z medium Stanisławą Tomczykową podczas seansu spirytystycznego

Źródło: T. Rzepa, B. Dobroczyński, *Historia polskiej myśli psychologicznej*, Warszawa 2009, s. 87

W artykule *O psychologii Wilhelma Wundta i eksperymentach prowadzonych w lipskim laboratorium* T. Rzepa przedstawiła założenia badawcze dla grupy naukowców – psychologów. W kolejności należało do nich:

1. dokonać analizy zjawisk psychicznych i wyróżnić w nich podstawowe składniki (czyli nierozkładalne pierwiastki psychiczne, zatem – wrażenia i uczucia);
2. zrekonstruować pojęciowo treści złożone z tych składników, a więc ustalić prawa rządzące połączeniami pierwiastków w zjawiska psychiczne;
3. określić warunki fizjologiczne, w jakich przebiegają elementarne zjawiska psychiczne¹⁹.

Powyższe cele realizowane były w psychologicznych laboratoriach eksperymentalnych, które – po tym założonym w Lipsku – zaczęły powstawać coraz liczniej na świecie.

¹⁹ T. Rzepa, *O psychologii Wilhelma Wundta...*, s. 9.

Zakładanie laboratoriów psychologicznych wiązało się z rozwojem nauki i medycyny oraz usamodzielnieniem psychologii jako dyscypliny. Psychologia łącząca w sobie zagadnienia medycyny (psychiatrii zwłaszcza), filozofii i pedagogiki, mogła wreszcie wykształcić swoją metodologię i narzędzia. Pomimo pojawienia się nowej nauki wymienione wyżej dyscypliny dalej podejmowały w swoich tematach zagadnienia psychologiczne. Zdaniem Bożeny Urbanek, w rozwoju specjalistycznej opieki psychiatrycznej na ziemiach polskich można wydzielić następujące etapy:

Pierwszy – obejmuje przełom XVIII i XIX wieku i cechuje się zmianą funkcji szpitala/oddziału dla umysłowo chorych z biernej, czyli izolacji, na czynną, z przewagą jednak działań mechaniczno-chirurgicznych. Szpitale/oddziały stopniowo przestają pełnić wyłącznie rolę przytułków, zabezpieczających jedynie minimum egzystencji podopiecznym.

W drugim – od lat 30. XIX w. kształtuje się przekonanie polskich lekarzy o niezbędności stosowania w terapii metody psychicznej, pomimo braku możliwości praktycznego jej stosowania oraz dominowania w szpitalnictwie leczenia somatycznego. Pozostawia się w tym okresie nadal duże pole do tzw. działań uzdrowicielskich sił natury.

W trzecim – w drugiej poł. XIX stulecia, zmieniają się poglądy na etiologię i rokowanie chorób psychicznych. Odchodzi się od pojmowania tych chorób jako nieuleczalnych, a przewagę w psychiatrii zdobywa stopniowo kierunek pozytywny. Wprowadza się środki i sposoby oddziaływania z zakresu psychologii. Pielęgnowanie chorych psychicznie jest coraz częściej włączane w sferę działań terapeutycznych. Warunki pobytu i leczenia chorych stają się częścią terapii. Rozwija się publicystyka naukowa.

W czwartym – od lat 70. XIX stulecia, coraz częściej stosowana jest terapia oparta na zasadach eklektyzmu; łączenie szkół i teorii. Pojawiają się nowe formy psychiatrycznej opieki, w tym pozaszpitalnej. Rozszerza się zakres metod psychologicznych. Zarysowują się podstawy do psychoanalizy, która zyska sobie pełną akceptację w początkach XX wieku²⁰.

Na podstawie powyższych punktów zauważyć można, że dzięki rozwojowi psychologii jako nauki – zakładania laboratoriów eksperymentalnych w drugiej połowie XIX w., zdecydowanie poprawiło się leczenie chorych psychiatrycznie. Prowadzone doświadczenia pozwoliły lepiej poznać ludzką naturę – procesy zachodzące w umyśle oraz emocje. Rozwijające się w dalszych latach nowe metody diagnostyki oraz pomocy pacjentom pozwoliły w bardziej humanitarny sposób leczyć i podchodzić do chorych i potrzebujących.

²⁰ B. Urbanek, *Przemiany w teorii i praktyce opieki psychiatrycznej na ziemiach polskich w XIX wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, z. 2, s. 88.

Mimo że psychologia naukowa narodziła się w Lipsku, to także na ziemiach polskich znajdujących się pod zaborami znaleźli się wybitni naukowcy zakładający swoje laboratoria. Uczniowie W. Wundta przenosili osiągnięcia z jego pracowni na grunt polski, a następnie sami poszerzali granicę psychologii o nowe odkrycia. Polska nauka nie ustępowała tej na świecie, a nasi rodzimi badacze często podejmowali innowatorskie badania na różnych płaszczyznach.

BIBLIOGRAFIA

- Benjamin Ludy T., Jr, *Historia współczesnej psychologii*, Warszawa 2013.
- Domarańczyk-Cieślak Daria, *Początki psychologii naukowej na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku w świetle prasy Królestwa Polskiego i Galicji*, Łódź 2020.
- Gerrig Richard, Zimbardo Philip G., *Psychologia i życie*, Warszawa 2009.
- Jaroszewski Michał G., *Historia myśli psychologicznej*, t. 2, Warszawa 1987.
- Rzepa Teresa, *O psychologii Wilhelma Wundta i eksperymentach prowadzonych w lipskim laboratorium*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Psyche” 1998, nr 235.
- Sołowianiuk Paulina, *Jasnowidz w salonie, czyli spirytyzm i paranormalność w Polsce międzywojennej*, Warszawa 2014.
- Szewczuk Włodzimierz, *Wielki spór o psychikę*, Warszawa 1972.
- Urbanek Bożena, *Przemiany w teorii i praktyce opieki psychiatrycznej na ziemiach polskich w XIX wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1998, z. 2.

SUMMARY

In a 19th century psychologist's laboratory

This article deals with the topic of the first psychological laboratories in the world. Their history began in 1879 when Wilhelm Wundt established his experimental laboratory in Leipzig, where numerous experiments in psychophysiology were carried out under his direction, those examining the cognitive processes and the nature of human emotions being of particular importance. That is why the year 1879 is recognised as the symbolic date of birth of psychology as a separate and independent science. Soon afterwards, more and more psychological laboratories were established across Europe and the USA which significantly spurred the development of this newly born science. Some experimental laboratories were also set up on the Polish territories under partitions – in Cracow, Lvov and Warsaw. At the initiative of Julian Ochorowicz, called ‘the father of Polish psychology’, a private laboratory was established in the town of Wisła, where hypnotic and spiritualistic séances together with scientific experiments were carried out. And, therefore, the town itself has become the informal capital of Polish psychology.

Keywords: laboratory, psychology, history